

ZOFIA ZIERHOFFEROWA
KAROL ZIERHOFFER
Poznań

DOI: <http://dx.doi.org./10.17651/ONOMAST.60.21>

Onomastica LX, 2016

PL ISSN 0078-4648

POLITYCZNE I UPAMIĘTNIAJĄCE FUNKCJE URBONIMÓW ODANTROPONIMICZNYCH

Słowa tematyczne: urbonimy z imionami władców, aneksja terytorialna i urbonimy, nazwiska w urbonimach i urbanonimach

Zwróciliśmy uwagę na toponimy Europy i obszarów basenu Morza Śródziemnego z okresu starożytności pochodzące od imion władców. W starożytnym Rzymie były one częste za czasów Juliusza Cezara, a więc w końcowym okresie republiki. Łączy się z nim szczególnie intensywny rozrost terytorialny państwa w wyniku podbojów, kontynuowanych następnie przez Oktawiana Augusta i późniejszych cesarzy. Cezar stopniowo wzmacniał swoją władzę, wykazując niezwykły talent wodza i organizatora. Jego dziełem był podbój Galii w ciągu dziewięciu lat (58–50 r. p.n.e.). Opanował Galie, sięgając aż po Ren na całej jego długości, oraz teren stanowiący znaczną część dzisiejszej Szwajcarii. W latach 55–54 p.n.e. przeprowadził dwie ekspedycje do południowej Brytanii. Ponadto kontynuował podbój Hiszpanii. W nazewnictwie podbitych ziem skutkowało to powstawaniem nazw utworzonych na jego cześć od imienia *Julius* i przydomka *Caesar* (łac. *caesar* ‘kędzierzawy’). Toponimy te potwierdzały przynależność zdobytych obszarów do Rzymu. Przykładem są nazwy z obszaru Galii (dziś Francji): *Caesarodunum*, dziś Tours, *Iuliobona*, dziś Lillebonne, *Iuliomagus*, dziś Angers, *Caesaromagus*, dziś Beauvais (Gendron 109), *Forum Iulii*, dziś Fréjus (kolonia założona przez Cezara w 49 r. p.n.e.) (Bes 317, Gendron 116); z obszaru Hiszpanii: *Iuliobriga*, dziś Reynosa, miasto blisko źródeł Ebro (Bes 405), *Caesarobriga*, dziś Talavera de la Reina, miasto w płn.-zach. Hiszpanii nad Tagiem (Bes 157); z obszaru dzisiejszej Portugalii: *Caesarobriga*, dziś Setubal (Bes 158); z obszaru Brytanii: *Caesaromagus*, osada koło dzisiejszego Chelmsford na południu Wielkiej Brytanii (Bes 158), *Caesarea Insula*, dziś wyspa Jersey w Kanale La Manche, największa z Wysp Normandzkich, należąca do Wielkiej Brytanii (Bes 157); z obszaru dawnej Germanii, dziś Republiki Federalnej Niemiec: *Caesaris Pontes Rheni*, miejsce dwóch mostów przerzuconych przez Cezara na Renie podczas jego ekspedycji do Germanii (w 55 i w 53 r. p.n.e.; mosty znajdowały

się najprawdopodobniej na obszarze dzisiejszego Bonn (Bes 157)); z obszaru dawnej Recji, dzisiejszej Szwajcarii: *Juliomagus*, dziś Schleichtheim, miasto między Renem a źródłami Dunaju (Bes 405); z obszaru dawnego Noricum, dzisiejszej Austrii: *Iuliobona*, później Vindobona, osada koło dzisiejszego Wiednia (Bes 820 s.v. Vindobona).

Interesujące jest, że po podboju Galii przez Rzymian toponimy były formowane za pomocą zaadaptowanych już wcześniej członów galijskich. Określały one różne formy osadnictwa, a także charakteryzowały teren: *bona* ‘wieś, podwaliny, założenie miasta’, *briga* ‘wzgórze, pagórek, góra’, *dunum* ‘twierdza, forteca’, *durum* ‘brama’, później ‘plac, rynek’, *magos* ‘pole’, później ‘targ’, *ritu* ‘bród’, *nemeton* ‘sanktuarium, miejsce święte w formie krzywej (może z powodu zakrzywienia sklepienia niebieskiego; por. łac. *nemus* ‘święty gaj’).

Człony galijskie w przytoczonych toponimach świadczą o jakiejś formie adaptacji leksyki galijskiej wchłanianej przez łacinę. S. Gendron pisze, że nie sposób odróżnić toponimów uformowanych przez Galów w okresie przed opanowaniem Galii przez Rzymian od tych, które zostały utworzone po jej opanowaniu (2008, s. 93). Jest oczywiste, że istniał wzajemny wpływ obu języków, a więc adaptacja leksyki galijskiej do łaciny i odwrotnie — wpływ języka galijskiego na łacinę w jej ludowej postaci używanej na terenie Galii. Wynikało to z bezpośredniego sąsiedztwa, czemu musiała towarzyszyć wymiana dóbr.

Znamienne jest, że toponimy tworzone od imion Cezara i Oktawiana Augusta z członami galijskimi dotyczyły nie tylko Galii, ale też występowały na Półwyspie Iberyjskim i w Brytanii, co świadczyłoby o wyraźnym upowszechnieniu członów nazewniczych przejętych z języka Galów.

Pierwszy cesarz rzymski Oktawian August (27 p.n.e.–14 n.e.) poszerzył terytorium przekształconego z republiki Cesarstwa Rzymskiego o obszary położone wzdłuż Dunaju: Recję, Windelcję, Panonię, Mezję, włączył też do swojego państwa część zachodnich Alp a nadto wewnątrz Illyricum i Trację. Zdecydował się on jednak nie przekraczać Renu jako wschodniej granicy Cesarstwa, gdyż obszar między Renem a Łabą uznał za trudny do opanowania. Przekonały go o tym niepowodzenia legionów rzymskich, a przede wszystkim klęska Warusa w Lesie Teutoburskim.

Oktawian w dalszym ciągu musiał również umacniać władzę w Galii. Świadectwem utrwalania panowania Rzymian w różnych częściach Galii, a także na innych obszarach Europy, były nazwy miast utworzone od zaszczytnego przydomka *August* (: *augustus* ‘wspaniały’), który nadano Oktawianowi. Nazwy te miały formę złożzeń z pierwszym członem *Augusto-* lub były zestawieniami z elementem *Augusta*, a więc ze sfeminizowanym przydomkiem cesarza. Oto przykłady złożzeń z członem *Augusto-*: z obszaru Galii (dziś Francji): *Augustonemetum*, dziś Clermont-Ferrand, *Augustoritum*, dziś Limoges, *Augustobona*, dziś Troyes,

Augustodunum, dziś Autun, *Augustodurum*, dziś Bayeux, *Augustomagus*, dziś Senlis (Gendon 109); z obszaru Hiszpanii: *Augustobriga*, dziś Talavera la Vieja (nad Tagiem, na drodze z Toledo do Meridy; Bes 108).

Toponimy ze sfeminizowanym przydomkiem *Augusta* odnosiły się do miast założonych lub na nowo skolonizowanych przez Augusta (EAnt 102). Powstawały one na obszarze Galii Przedalpejskiej oraz Zaalpejskiej (dzisiejszej Francji), a także na różnych obszarach Europy włączonych do Cesarstwa. Oto przykłady: z obszaru Galii Przedalpejskiej: *Augusta Bagiennorum*, kolonia Augusta, stolica plemienia Bagienni, dziś Bene, miasto w Ligurii (Bes 106), *Augusta Praetoria*, kolonia Augusta założona w 24 r. p.n.e., stolica plemienia Salassów, dziś Aosta w Piemontcie (Bes 107), *Augusta Taurinorum*, kolonia Augusta, główne miasto szczepu Taurini, dziś Torino, pol. Turyn (Bes 107, EAnt 102); z obszaru Galii Zaalpejskiej dzisiejszej Francji: *Augusta Suessionum* (gr. *Augusta Uessonōn* (Ptolemeusz, II w. n.e.) to jest łac. *Augusta Suessionum*), wcześniej *Noviodunum Suessionum*, stolica plemienia *Suessiones*, kolonia Augusta, dziś Soissons (Bes 107, 533; Billy 518), *Augusta Tricastinorum* (Pliniusz Starszy, 77 r. n.e.), kolonia Augusta, główne miasto plemienia galijskiego *Tricastini*, dziś Saint-Paul-Trois-Châteaux w departamencie Drôme (Billy 493), *Augusta Viromandunorum*, kolonia Augusta, główne miasto plemienia Viromandui, dziś Saint-Quentin w departamencie Aisne nad Sammą (Bes 107–108; Billy 495); z obszaru Hiszpanii: *Augusta Emerita*, kolonia Augusta założona w 25 r. p.n.e., zasiedlona weteranami z legionów V i X, stolica prowincji Luzytania, dziś Merida (Bes 202 s.v. Emerita Augusta; EAnt 102), *Caesaraugusta*, kolonia Augusta założona ok. 25 r. p.n.e. dla weteranów legionowych, wcześniej osada iberyjska Salduba, dziś hiszp. Zaragoza, pol. Saragossa (Bes 156, EAnt 102); z obszaru Germanii Superior, dziś Szwajcarii: *Augusta Rauracorum* lub *Rauricorum*, kolonia Augusta, stolica plemienia Rauraci, dziś Augst k. Bazylei (Bes 107, EAnt 102); z obszaru Republiki Federalnej Niemiec: *Augusta Vindelicorum*, stolica Windelicji, będącej częścią Recji, kolonia Augusta, dziś Augsburg (Bes 107, EAnt 102), *Augusta Castra*, osada w Windelicji koło dzisiejszego miasteczka Straubing w okolicy Regensburga (nazwa wskazuje, że był tam obóz wojskowy założony przez Augusta lub nazwany na cześć Augusta; Bes 106), *Augusta Treverorum*, miasto w Galii Belgica, kolonia od czasu cesarza Klaudiusza (41–54 n.e.), nazwana na cześć Augusta, główne miasto plemienia Treveri, dziś niem. Trier, pol. Trewir (Bes 107).

Poza koloniami założonymi przez Augusta trzeba jeszcze wymienić kolonię utworzoną w 51 r. n.e. przez cesarza Klaudiusza na lewym brzegu Renu w prowincji rzymskiej Germanii, na miejscu stolicy plemienia germańskiego Ubii, dziś Köln am Rhein, pol. Kolonia nad Renem. Klaudiusz nazwał ją *Colonia Agrippina* na cześć swojej żony Agrypiny, która się tam urodziła. Był to ważny ośrodek wojskowy (Bes 224; EAnt 159).

Następca Oktawiana, Tyberiusz, przyjął jako nienaruszalną zasadę decyzję swojego poprzednika nieprzesuwania granicy Cesarstwa na wschodzie poza Ren i na północy poza Dunaj. Rozpoczęty przez Cezara podbój Brytanii kontynuowali cesarze dopiero po Oktawianie, opanowując ją stopniowo (w 43 i 78 r.). Północną granicą tej prowincji stał się sławny mur wzniesiony przez cesarza Hadriana, budowany od 120–121 lub 121–122 r. (*Hadriani Vallum* Bes 348). W ciągu I w. n.e. zakończony został proces podporządkowania Cesarstwu ziem położonych we wschodniej i południowej strefie basenu Morza Śródziemnego. Dotyczyło to Palestyny i wschodnich terenów Azji Mniejszej. Kres ekspansji rzymskiej położyły podboje Trajana na początku II w. W Europie włączonym przez niego do Cesarstwa obszarem była położona na północ od Dunaju Dacja, a w Azji — leżący na południe od Palestyny Synaj z przyległymi ziemiami.

Na obszarze podporządkowanym Imperium Romanum pojawiały się w dalszym ciągu toponimy od imion cesarzy. Poza funkcją polityczną miały one także służyć uhonorowaniu władców. Ilustrują to następujące przykłady: *Iuliopolis*, nazwa miasta w Azji Mniejszej w południowej Bitynii założonego przez Augusta i nazwanego przezeń zapewne na cześć Cezara (Bes 405); hydronim *Augustus Amnis*, nazwa kanału wykopanego względnie naprawionego przez Augusta, który łączył Nil z Sinus Heroopoliticus (Zatoka Suez; Bes 109); *Caesarea*, miasto w Mauretanii, za Cesarstwa stolica Mauretanii Caesariensis, dziś ruiny, nazwa pochodzi od tytułu *caesar* 'cesarz', który odnosił się do Augusta (Bes 156–157; EAnt 145); *Caesarea Palaestinae*, miasto i port w Palestynie, pierwotnie Stratonis Turris, dziś Kaisarieh, nazwę nadał miastu Herod od tytułu *caesar*, odnoszącego się do Augusta (Bes 157; EAnt 145); *Caesarea Paneas* lub *Caesarea Philippi*, miasto w Fenicji, zwane dawniej Arca lub Arcena urbs, powiększone przez Filipa Tetrarchę, nazwa od tytułu *caesar* odnosiła się do Aleksandra Sewera, który pochodził z tego miasta (Bes 157, EAnt 145); brak informacji źródłowej o tym, do którego cesarza odnosił się pochodny od tytułu *caesar* urbonim *Caesarea*, stolica Kappadocji, dziś ruiny w pobliżu Kaysan w Turcji (EAnt 145). Imię cesarza Tyberiusza (14–37 r. n.e.) stało się podstawą urbonimów: *Tiberiopolis*, miasto w Azji Mniejszej na zachodzie Frygii (Bes 769), oraz *Tiberias*, pol. Tyberiada, dziś Tabarieh, miasto w Palestynie na zachodnim brzegu Jeziora Tyberiadzkiego (Genezaret), założone przez Heroda Antypasa i nazwane na cześć Tyberiusza (Bes 769, EAnt 772). Kilka urbonimów zostało utworzonych od imienia cesarza Trajana (98–117 r. n.e.): *Forum Traiani*, miasto założone przez Trajana na Sardynii, dziś Fordungianu (Bes 318); *Augusta Traiana*, dawniej Beroea w Tracji, dziś Stara Zagora w Bułgarii (Bes 130 s.v. Beroea); *Traianopolis*, miasto założone przez Trajana na miejscu dawnej osady Doriscos na południowym wybrzeżu Tracji, na zachód od ujścia Maricy do Morza Egejskiego, a więc w dzisiejszej Grecji (Bes 276 s.v. Doriscus); *Traianopolis*, dawniej Selinus, miasto w Azji

Mniejszej na zachodnim wybrzeżu Cylicji Trachea, nazwane na cześć Trajana, który umarł tam w 117 r. n.e., dziś ruiny koło Selindi (Bes 688 s.v. Selinus).

Od imienia cesarza Hadriana (117–138 n.e.) utworzono liczne toponimy: *Hadriani Vallum*, mur wzniesiony przez Hadriana w latach 120–121 lub 121–122 n.e. na północy Brytanii, na linii Solway–Tyne, w celu obrony przed barbarzyńcami zamieszkującymi Szkocję (Bes 348); *Forum Hadriani*, miasto w Germanii Inferior, dziś Voorburg w Holandii, niedaleko Lejdy (Bes 317); *Adrianopolis* lub *Hadrianopolis*, starożytna stolica Tracji, odbudowana przez Hadriana, który nadał temu miastu swe imię, dziś Edirne w europejskiej części Turcji (Bes 12; EAnt 299); *Hadrianopolis*, miasto w górach Epiru założone przez Hadriana, odnowione przez Justyniana (EAnt 299); *Hadrianopolis*, pierwotnie Idrias, później Stratonikeja, miasto w południowo-zachodniej części Azji Mniejszej (starożytna Karia), odrestaurowane przez Hadriana i nazwane przez siebie od własnego imienia, dziś Eski-Hissar (Bes 383; EAnt 299); *Adriani* lub *Hadriani*, miasto w północno-zachodniej części Azji Mniejszej (Mizja), założone przez Hadriana, dziś Adirnas (Bes 12); *Hadrianopolis*, miasto w Górnym Egipcie, założone przez Hadriana (EAnt 299); *Adrianopolis*, miasto na wybrzeżu Cyrenajki, nazwa związana zapewne z imieniem cesarza Hadriana (Bes 12).

W okresie późnego Cesarstwa powstały jeszcze m.in. dwa ważne obiekty, które upamiętniają cesarzy rzymskich: *Constantinopolis* i *Theodosiopolis*. *Constantinopolis*, dawniej gr. *Byzantion*, łac. *Byzantium*, dziś tur. Istanbul, pol. Sztambuł, miasto zbudowane przez cesarza Konstantyna nazwanego Wielkim (306–337 r. n.e.) na miejscu dawnej kolonii doryckiej *Byzantion*, do którego przeniósł w 330 r. siedzibę z Rzymu i nazwał je od swojego imienia (Bes 152 s.v. *Byzantium*; EAnt 120 s.v. *Bizancjum*)¹. *Theodosiopolis*, dawniej Carana, dziś Erzerum, miasto w Armenii, ważna forteca na granicy Imperium Rzymskiego z Partami nazwana tak od imienia cesarza rzymskiego Teodozjusza (408–450), wnuka cesarza Teodozjusza Wielkiego (Bes 173 s.v. Carana).

Ogromny rozrost terytorialny Imperium Romanum w III i IV w. stwarzał problemy we władaniu tak wielkim i zróżnicowanym etnicznie oraz kulturowo państwem. Zmuszało to do decentralizacji państwa przez wydzielanie w nim mniejszych obszarów, obejmujących regiony powiązane ze sobą ekonomicznie i kulturowo. Współrządzenie wydzielonymi obszarami (regionami) prowadziło z kolei do konfliktów między tymi, którzy nimi władali. Przykładem tego była rywalizacja między Konstantynem a jego przeciwnikami w walce o tron: Maksyminem, Maksencjuszem i Licyniuszem, których ostatecznie pokonał,

¹ *Bizancjum*, gr. *Byzantion*, łac. *Byzantium*, kolonia dorycka nad Bosforem, założona ok. 600 r. p.n.e., ważny punkt handlowy, odgrywało ważną rolę w czasie wojen grecko-perskich i walk między poszczególnymi państwami greckimi (EAnt 120).

zdobywając pełnię władzy. Jako cesarz Konstantyn Wielki przeniósł w 330 r. siedzibę cesarską z Rzymu do zbudowanego przez siebie miasta, które nazwał *Konstantynopolem* (zob. wyżej). Nazwa miasta miała podkreślać jego stołeczny charakter wobec Rzymu, który, chociaż pozostał stolicą, przestał być już siedzibą cesarza. Ważną decyzją Konstantyna Wielkiego było zapewnienie chrześcijanom wolności w wyznawaniu ich religii. Przeniesienie siedziby cesarza do Konstantynopola stało się przyczyną podziału Cesarstwa Rzymskiego, na części zachodnią i wschodnią, najogólniej pokrywające się językowo z częściami łacińską i grecką, z dwiema stolicami Rzymem i Konstantynopolem. Ostatecznego podziału Cesarstwa na zachodnio- i wschodniorzymskie dokonał i ustalił go cesarz Teodozjusz Wielki (347–395) w 395 r.

Należy zwrócić uwagę na przejęty z greki człon nazewniczy *-polis*, występujący w niektórych wymienionych toponimach. Łączyło się to ze zdobytym wcześniej przez Rzym obszarem Grecji i należących do niej kolonii. Trzeba wspomnieć, że mimo pokonania Grecji jej język na tym obszarze utrzymał się dzięki wysokiej kulturze tego narodu, której wpływowi ulegali Rzymianie. Żywotność członu *-polis* okazała się jednak znacznie dłuższa niż Cesarstwo Rzymskie.

Toponimy od imion i przydomków władców, pełniące funkcję polityczną i upamiętniającą, miały już wcześniejszą metrykę. Najstarszym jest *Aleksandria* (gr. *Aleksándreja*, łac. *Alexandria*) w Egipcie, w delcie Nilu, założona i nazwana tak przez Aleksandra Wielkiego w 332 r. p.n.e. (Bes 32; EAnt 31). Druga Aleksandria nazwana na cześć tego władcy to *Alexandria Troas* (obocznie *Troas*), miasto greckie w Azji Mniejszej na zachodnim wybrzeżu Mizji (Troady, Bes 34; EAnt 31). Zbudował je Antygonos w 10 r. p.n.e. i nazwał *Antigonia Troas*. W następnym wieku Lizymach przemianował to miasto na cześć Aleksandra Wielkiego. Trzecia wreszcie *Aleksandria* to miasto na północy Syrii, utworzone i nazwane również na cześć Aleksandra Wielkiego. Inna nazwa związana z tą tradycją to *Antiochia* (gr. *Antiócheja*), dziś Antakiya, miasto nad rzeką Orontes (główna rzeka Syrii, EAnt 51, 52 s.v. Antioch i Antiochia), zbudowane przez Seleukosa I, założyciela dynastii Seleucydów. Toponim upamiętnia jego syna Antiocha I Sotera², który równocześnie otrzymał od ojca zarząd nad północną częścią Syrii wraz z tytułem królewskim. *Nikomedia*, dziś Izmid lub Izmit, miasto w Bitynii, zostało z kolei tak nazwane na cześć Nikomedesa I, króla Bitynii (matematyka greckiego), założyciela tego miasta w 264 r. p.n.e. (EAnt 320 s.v. Nikomedia i Nikomedes).

Nazwy odwołujące się do imion władców rzymskich w pierwszej fazie pieczętowały przynależność odnośnych obszarów do terytorium Rzymu jako repu-

² W EAnt 52 pod hasłem *Antiochia* napisano omyłkowo, że Seleukos I nadał miastu nazwę na cześć swego ojca zamiast na cześć syna.

bliki, a następnie cesarstwa. Po utrwaleniu panowania Rzymu do funkcji politycznej doszła funkcja honorująca osoby władców.

W dalszej części rozważań chcieliśmy pokazać, jak niezwykle popularny — pod wpływem cesarstwa bizantyjskiego — był ten obyczaj nazewniczy na obszarach średniowiecznej Rusi. Okres świetności Rusi łączy się z panowaniem księcia kijowskiego Włodzimierza Wielkiego (rządził w Kijowie w latach 980–1015). Zacieśniono wówczas kontakty z Bizancjum. Włodzimierz wszedł bowiem do rodziny cesarskiej przez małżeństwo z siostrą cesarza Bazylego II. Zawarcie tego związku było uwarunkowane przyjęciem przez Ruś chrześcijaństwa. Chrystianizacja Rusi dokonała się więc z pomocą bizantyjskiego duchowieństwa. Nazwa grodu *Wołodimier'* (pol. Włodzimierz (Wołyński); powstał w końcu X lub na początku XI w., nie później niż w 1015 r.; Wędzki, 1980, s. 537) pochodzi od imienia władcy kijowskiego. Była to stolica nowego księstwa, podporządkowanego państwu kijowskiemu i przeznaczonego dla syna Włodzimierza Wsiewołoda. Z największą ostrożnością można sugerować analogię między tą nazwą utworzoną od imienia władcy a nazwą stolicy Imperium Romanum *Konstantynopol*, której Konstantyn Wielki nadał swoje imię. Warto dodać, że obaj władcy, Konstantyn i Włodzimierz Wielki, mieli podobne zasługi w odniesieniu do chrześcijaństwa: Konstantyn — kładąc kres prześladowaniom chrześcijan w Imperium Romanum, Włodzimierz zaś — realizując chrystianizację Rusi.

Należy zwrócić uwagę, że nazwa grodu *Włodzimierz* stała się zapewne wzorem dla podobnych sytuacji nazewniczych, mianowicie, gdy powstawały nowe ośrodki władzy uzależnione od centrum w Kijowie. Przykładowo można wymienić *Jarosław* (pol. Jarosław), gród nad Górną Wołgą (starszy z IX–XIII w., nowszy od XIII w.), założony prawdopodobnie ok. 1015 r. przez księcia kijowskiego Jarosława Mądrego (książę kijowski 1019–1054, przedtem był namiestnikiem z ramienia ojca w Nowogrodzie) na miejscu dawniejszej osady (Chmielewski, 1965, s. 321–322; Kowiańska-Piaszykowska, Wędzki, 1965, s. 324). *Perejasław* (pol. Perejasław), czołowy ośrodek miejski Rusi Kijowskiej w XI–XIII w., stolica księstwa perejasławskiego. Gród ten istniał już w pierwszej połowie X w. (Poppe, 1970, s. 55–58). Jego nazwa została utworzona od imienia *Perejasław* (było to zapewne imię władcy tego księstwa). *Wsiewołoż*, gród w ziemi czernikowskiej, znany z informacji w latopisach dotyczących XII w. Jego nazwa przypuszczalnie pochodzi od imienia księcia czernikowskiego (1125–1139 r.), wielkiego księcia kijowskiego (1139–1146 r.) *Wsiewołoda* Cyryla (Szymański, 1980, s. 626–627; Kijas, 1980, s. 625–626). Grody te stawały się ośrodkami władzy podporządkowanej stolicy państwa.

Imiona książąt ruskich, które się znalazły w podstawach nazw zbudowanych przez nich grodów, miały upamiętniać ich dzieło. W czasach późniejszych, gdy zbudowana została nowa stolica Rosji *Sankt-Pietierburg* (pol. Sankt Petersburg),

jej nazwa nawiązywała być może do opisanego zwyczaju nazewniczego. Została utworzona od imienia świętego patrona cara Piotra Wielkiego, co wzmacniało jej podniosły charakter. Warunki kulturowe w czasach panowania Piotra Wielkiego (ogromny wpływ kultury niemieckiej i języka niemieckiego) ukształtowały formę nazwy nowej stolicy Rosji na wzór toponimów niemieckich. Wskutek pogorszenia w 1914 r. stosunków Rosji z Niemcami formę *Pietierburg* demonstracyjnie zmieniono na rosyjską *Pietrograd*.

Zwraca uwagę rozpowszechnienie w Rosji nazw utworzonych od imion panujących lub członków ich rodzin w XVIII oraz na przełomie XVIII i XIX w. Nazwa miasta *Jekatierinburg* (znajduje się we wschodniej części środkowego Uralu) została nadana w 1723 r. przez cara Piotra Wielkiego na cześć jego drugiej żony, późniejszej carycy Katarzyny I (Vasmer II, s. 12). Poza pełnieniem funkcji upamiętnienia drugiej żony Piotra Wielkiego nazwa ta wiązała pod względem toponimicznym obszar środkowego Uralu (dawny chanat kazański) z Rosją. Osobno wymienimy toponimy, które funkcjonowały na obszarze dawnego chanatu krymskiego, włączonego do Rosji w 1783 r., rozszerzonego w 1792 r. na zachodzie po Dniestr i nazwanego Noworosją. Pełniły one funkcję honorującą osoby, których imiona stały się podstawą nazewniczą odnośnych toponimów. Niewątpliwie istotna była także funkcja podkreślająca przynależność tego nowego obszaru do Rosji (Zierhofferowie, 2011, s. 148–151). Przykładami są urbonimy: *Aleksandrowsk*, miasto nazwane tak w 1806 r. (EPWN 6, s.v. Zaporozże) zapewne na cześć cara Aleksandra I (sugestia autorów), dziś ukr. Zaporizzia. *Jekatierinodar*, miasto założone w 1792 r. przez carycę Katarzynę II i nazwane na jej cześć, dziś ukr. Krasnodar (Vasmer 2, s. 12). *Jekatierinosław*, miasto założone w 1786 r. i nazwane na cześć carycy Katarzyny II, dziś ukr. Dnipropetrowsk (Vasmer 2, s. 12). *Jelizawietgrad*, miasto założone w 1754 r. i nazwane na cześć carycy Elżbiety, dziś ukr. Kirowohrad (Vasmer 2, s. 15). *Mariupol*, miasto założone w 1780 r., nazwane na cześć Marii Fiodorowny, żony Pawła I (Vasmer 2, s. 574). *Nikołajew*, utworzony w 1784 r. jako warownia, od 1789 r. miasto, dziś ukr. Mykołajiw, port nad Morzem Czarnym (EPWN 4, s. 217).

Przykładem zmiany nazwy w wyniku utraty suwerenności państwa jest *Oslo*, nazwa stolicy Norwegii, która w latach 1536–1684 znajdowała się pod panowaniem Danii. Miasto zostało po 1624 r. przemianowane na *Christianię*, od imienia Chrystiana IV, ówczesnego króla duńskiego. Był to akt polityczny, podkreślający przynależność Norwegii do Danii. Gdy Norwegia w 1905 r. odzyskała niepodległość, w 1925 r. przywrócono jej stolicy dawną nazwę. Nazwa *Christiania*, od imienia króla duńskiego, honorowała jego osobę, co się łączyło także z odbudową przez niego zniszczonego w 1624 r. przez pożar miasta (EPWN 4, s.v. Oslo).

Rozdrobnienie polityczne Niemiec przed 1870 r. wyzwoliło potrzebę zaznaczenia odrębności poszczególnych części przez tworzenie urbonimów od imion tamtejszych królów i książąt, np. *Friedrichshafen*, port nad Jeziorem Bodeńskim, otrzymał tę nazwę w 1811 r. od imienia króla Wirtembergii Friedricha zamiast dawnej nazwy Buschhorn (Fischer 96). *Ludwigshafen*, również miasto portowe nad Jeziorem Bodeńskim, został tak nazwany w 1826 r. od imienia wielkiego księcia Badenii. Pierwotna nazwa tej miejscowości brzmiała Sernotingen (Fischer 112). *Ludwigshafen*, miasto w Nadrenii-Palatynacie, port śródlądowy nad Renem, nosi nazwę od imienia swego założyciela (1843), króla Bawarii Ludwika I (Fischer 112). Nazwa *Wilhelmshaven* (miasto portowe nad Morzem Północnym), która powstała w 1869 r., a więc w przededniu zjednoczenia Niemiec, podkreślała z kolei ów fakt przez to, że jej podstawa zawierała imię króla Prus, wkrótce cesarza Niemiec Wilhelma I (Fischer 130).

Wymienimy jeszcze specyficzne toponimy niemieckie powstałe pod wpływem francuskim. Książęta niemieccy w epoce absolutyzmu, nazywając pałace i rezydencje od swoich imion, dodawali do nich człony *-ruhe* i *-lust*. Wzorowali się na modnych we Francji nazwach pałaców i rezydencji z członami *repos* i *plaisir*, adaptując je jako *-ruhe* i *-lust* (Fischer 112, s.v. *Ludwigslust*), por. *Karlsruhe*, miasto na północny zachód od Stuttgartu, pierwotnie nazwa pałacu margrabiego Karola Wilhelma von Baden-Durlach, zbudowanego w 1715 r. jako „Lustschloss”, od 1724 r. jego rezydencja. W 1745 r. powstało miasto, które przejęło nazwę rezydencji (Fischer 106–107). Z kolei *Ludwigslust* to miasto koło Rostocku, którego nazwę przejęto z zamku myśliwskiego zbudowanego w 1724 r. przez księcia meklemburskiego Christiana Ludwika II i nazwanego od imienia jego ojca (Fischer 112).

Z przełomem nazewniczym spotykamy się po rewolucji październikowej w Rosji, a następnie w Związku Radzieckim. Dotyczy to praktykowanych wówczas na wielką skalę przekształceń istniejących wcześniej urbonimów. Zadaniem nowo wprowadzanych urbonimów za pośrednictwem zawartych w nich nazwisk było określanie nowego ustroju społecznego i politycznego porewolucyjnego państwa. Tworzenie takich urbonimów dokonywało się przez zmienianie dawnych nazw na nowe, których podstawą były nazwiska przywódców rewolucji i aktualnych działaczy partyjnych. Prowadziło to do powszechnego zmieniania nazw miast. Rzeczywistość pokazała, że przewroty w partii komunistycznej prowadziły do częstej wymiany urbonimów, które pochodziły od nazwisk osób skompromitowanych politycznie. Oto przykłady: *Sankt-Pietierburg*, od 1914 r. *Pietrograd*, od 1924 r. *Leningrad*, od 1991 r. *Sankt-Pietierburg*; *Jelizawietgrad*, 1924–1934 *Zinowjewsk*, 1934–1939 *Kirow*, od 1939 r. *Kirowohrad*; *Jekatierinburg*, od 1924 r. *Swierdłowsk*, od 1991 r. *Jekatierinburg*; *Mariupol*, od 1948 r. *Żdanow*, od 1989 r. *Mariupol*; *Carycyn*, od 1925 r. *Stalingrad*, od 1961 r.

Wołgograd; Symbirsk, od 1944 r. *Uljanowsk*, od 1992 r. *Symbirsk; Juzowka*, od 1924 r. *Stalino*, od 1961 r. *Doneck; Twier*, od 1931 r. *Kalinin*, od 1990 r. *Twier; Wiatka*, od 1934 r. *Kirow*, od 1990 r. *Wiatka; Chibinogorsk*, od 1934 r. *Kirowsk; Samara*, od 1935 r. *Kujbyszew*, od 1991 r. *Samara; Ługańsk* 1935–1958 i 1970–1991 *Woroszyłowgrad*, od 1991 r. *Ługańsk; Orienburg*, 1938–1957 *Czkałow*, od 1957 r. *Orienburg* (Zierhofferowa, Zierhoffer, 2014, s. 239, 240). W Związku Radzieckim z czasem zaczęto znacznie ograniczać ten wpływ rewolucji na toponimy, polegający na honorowaniu działaczy partyjnych przez wprowadzanie ich nazwisk do urbonimów. Po politycznej transformacji w Rosji w 1991 r. w znacznym stopniu przywrócono dawne, przedrewolucyjne nazwy.

Osobna uwaga należy się nazwie *Kaliningrad* oraz Obwodowi Kaliningradzkiemu. *Kaliningrad* to nazwa wprowadzona w 1946 r. zamiast niem. *Königsberg*, pol. Królewiec. Miasto to wraz z przyległym obszarem zostało przyznane na konferencji poczdamskiej Związkowi Radzieckiemu. Podstawą toponimu jest nazwisko *Kalinin*. Michał Kalinin (1875–1948) to działacz komunistyczny, jeden z organizatorów rewolucji październikowej, od 1936 r. przewodniczący Prezydium Rady Najwyższej ZSRR. Niewątpliwie ważniejszą funkcją od uhonorowania przez ten toponim działacza partyjnego i państwowego najwyższej rangi było zastąpienie nazwy niemieckiej *Königsberg* nazwą rosyjską, która miała zażreć związek obszaru włączonego do ZSRR z jego dawniejszą przynależnością do części Niemiec, Prus Wschodnich (Ostpreussen). To samo dotyczy innych urbonimów z tego obszaru, np.: *Bagrationsk* zamiast *Preussisch Eylau* (pol. Iława Pruska; książę Bagration to rosyjski generał z czasów wojen napoleońskich); *Czerniachowsk* zamiast niem. *Insterburg*, pol. Wystruć.

Zwyczaj nazewnicze praktykowane w Związku Radzieckim znalazły naśladownictwo w takich państwach, jak Bułgaria (urbonimy typu: *Goce Delczew*, *Blagojewgrad*, *Sandanski*) i Jugosławia (*Titograd*, *Titovo Užice*).

Warto odnotować pojawienie się nazwiska jako podstawy toponimów. Gendron informuje, że nazwiskom jako podstawom toponimów dały początek nazwy osad przemysłowych utworzonych od nazwisk przemysłowców, np. *Levallois* — nazwa osady przemysłowej pod Paryżem (dziś dzielnica Paryża Levallois-Perret), od nazwiska przemysłowca Nicolasa-Eugène'a Levallois, który założył tę osadę w 1846 r. (Gendron 167). Analogicznym przykładem jest polski *Żyrardów*, nazwa utworzona od nazwiska Filipa de Girard, francuskiego przemysłowca, który uruchomił w latach 1829–1833 w Królestwie Kongresowym pierwszą mechaniczną przędzalnię lnu, początkowo w Marymoncie, następnie przeniesioną do osady nazwanej *Żyrardów* (Rospond, 1984, s. 463; Rymut, 1987, s. 285). Podobnie *Mościce*, osiedle przemysłowe powstałe w latach 1927–1929, w wyniku budowy tam fabryki związków azotowych. Nazwa pochodzi od nazwiska profesora Ignacego Mościckiego, chemika, technologa, od 1926 r. prezydenta

Polski. Później osiedle zostało włączone do Tarnowa (EPWN 5, s.v. Mościce i Mościcki Ignacy).

W XX i XXI w. można zaobserwować ogromną karierę nazwisk jako podstaw urbanonimów. Z pracy K. Handke o nazwach ulic Warszawy dowiadujemy się, że nazwy ulic pochodne od nazwisk zaczynają się pojawiać pod koniec XIX w., a upowszechniają się od początku XX w. Na wiek XX przypada wręcz inwazja tego typu nazw ulic, placów, osiedli. Widać to na planach Warszawy z lat 1908 i 1919 oraz na planach innych miast (Handke, 1970, s. 116).

Urbanonimy utworzone od nazwisk ludzi wybitnych i zasłużonych miały upowszechniać i utrwalać o nich pamięć w społeczeństwie. Odnosi się to zwłaszcza do pisarzy, muzyków, malarzy, rzeźbiarzy, wybitnych uczonych, wynalazców, bohaterów narodowych, wybitnych polityków mających utrwaloną pozycję międzynarodową. Nazwiska osób, które są własnością ogólnonarodową, występują oczywiście w nazewnictwie wielu miast, a nazwiska osób związanych ze społecznościami lokalnymi występują tylko w urbanonimach lokalnych.

Przytoczony materiał toponimiczny dotyczący starożytności łączy się z rozwojem terytorialnym Imperium Romanum. Charakterystyczną cechą tych toponimów było, iż podstawę ich stanowiły imiona cesarzy rzymskich (poza Cezarem, który nie miał takiego tytułu, gdyż dopiero jego przydomek stał się tytułem). Nazwy od imion cesarzy rzymskich tworzone na obszarach włączonych do Imperium Romanum wskazywały na ich nową przynależność państwową i ją potwierdzały. Toponimy miały zatem ważny udział w procesie politycznym, jakim było rozszerzanie terytorium państwa rzymskiego i utrwalanie na nim władzy.

Materiał nazewniczy, w którym występowały toponimy utworzone od imion książąt Rusi Kijowskiej, miał inny charakter. Toponimy te pełniły funkcję kształtowania struktur organizacyjnych państwa kijowskiego. W nazewnictwie rosyjskim na obszarach nowo włączanych do tego państwa widoczna jest praktyka zacierania pierwotnie obcego nazewnictwa tych obszarów. Odnosi się to do obszaru dawnego chanatu krymskiego, później Noworosji, a także do urbonimu *Kaliningrad*, dawniej niem. Königsberg, oraz do choronimu *Obwód Kaliningradzki*, nazwy terytorium będącego dawniej częścią Prus Wschodnich.

Doświadczenie uczy, że toponimy wykazują wielką trwałość, stąd ich zastosowanie do uwieczniania osób. Jest bez znaczenia, że w Związku Radzieckim trwałość toponimów została okresowo zachwiana, gdyż na miejsce wielu wcześniejszych urbonimów wprowadzono nowe, utworzone od nazwisk przywódców rewolucji i działaczy partyjnych. Miały one narzucać i utwierdzać za pośrednictwem nazwisk nową rzeczywistość polityczną.

Nazwiska jako podstawa urbonimów pojawiają się w XIX w. Najliczniej takie urbonimy występowały w XX w. w Związku Radzieckim. Po przekształceniu Związku Radzieckiego w Federację Rosyjską proces ten został wyhamowany.

Na wiek XX przypada ekspansja urbanonimów (nazwy ulic, placów i osiedli), których podstawą są nazwiska. Mają one upowszechniać i utrwaląć w społeczeństwie pamięć o ludziach wybitnych i zasłużonych.

ŹRÓDŁA

- Bes — M. Besnier. *Lexique de géographie ancienne*. Paris: Librairie C. Klincksieck, 1914.
- Billy — P.-H. Billy. *Dictionnaire des noms de lieux de la France*. Paris: Edition Errance, 2011.
- EAnt — *Mała encyklopedia kultury antycznej: A–Z*. Wyd. 6. Warszawa: PWN, 1983.
- EPWN — *Nowa encyklopedia powszechna PWN*. T. 1–7. Warszawa: Wyd. Naukowe PWN, 1998–1999.
- Fischer — R. Fischer i in. *Namen deutscher Städte*. Berlin: Akademie Verlag, 1963.
- Gendron — S. Gendron. *L'origine des noms de lieux en France. Essai de toponimie*. 2^e édition revue et corrigée. Paris: Edition Errance, 2008.
- Rospond — S. Rospond. *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1984.
- Rymut — K. Rymut. *Nazwy miast Polski*. Wyd. 2. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1987.
- Vasmer — M. Fasmer. *Étimologičeskij slovar' ruskogo âzyka*. Perekod z nemeckogo i dopolnëniâ O. N. Trubačëva. Izd. 2. T. 1–4. Moskva: Progress, 1986–1987.

LITERATURA

- Chmielewski, S. (1965). Jarosław Mądry. W: W. Kowalenko i in. (red.), *Słownik starożytności słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych*. T. 2, cz. 2. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, s. 321–322.
- Handke, K. (1970). *Semantyczne i strukturalne typy nazw ulic Warszawy*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Kijas, A. (1980). Wsiewołod Cyryl. W: G. Labuda, Z. Stieber (red.), *Słownik starożytności słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych*. T. 6, cz. 2. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, s. 625–626.
- Kowiańska-Piaszykowska, M., Wędzki, A. (1965). W: Kowalenko i in. (red.), *Słownik starożytności słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych*. T. 2, cz. 2. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, s. 324.
- Poppe, A. (1970). Perejasław ruski. W: G. Labuda, Z. Stieber (red.), *Słownik starożytności słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych*. T. 4, cz. 1. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, s. 55–58.
- Szymański, W. (1980). Wsiewołod. W: G. Labuda, Z. Stieber (red.), *Słownik starożytności słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych*. T. 6, cz. 2. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, s. 626–627.
- Wędzki, A. (1980). Włodzimierz Wołyński. W: G. Labuda, Z. Stieber (red.), *Słownik starożytności słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych*. T. 6, cz. 2. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, s. 537–538.

- Zierhofferowa, Z., Zierhoffer, K. (2014). Wielka rewolucja francuska oraz rewolucja październikowa. W: A. Gałkowski, R. Gliwa (red.), *Mikrotoponimia, makrotoponimia. Problematyka wstępna*. Łódź: Wyd. UŁ, s. 235–243.
- Zierhofferowie, K. i Z. (2011). *Nazwy geograficzne Europy w języku polskim. Dziedzictwo i współczesność*. Poznań: Wyd. Naukowe UAM.

SUMMARY

POLITICAL AND COMMEMORATIVE FUNCTIONS OF THE DEANTHROPONYMIC URBONYMS

The topic of the article is a description of European urbonyms which fulfilled both political and commemorative roles in the past. The city names are presented in chronological order starting from ancient times to the 20th century. The ancient toponyms are related to the expansion of the Roman Empire, and the names of Roman emperors are used as a foundation for these toponyms. Such urbonyms created on the outskirts of the Roman Empire made reference to their new political allegiance and confirmed it. These naming practices therefore played an important role in the process of territorial expansion and the consolidation of political control. This naming model was also present in Byzantium, and became popular on the outskirts of medieval Ruthenia under the influence of the Byzantine Empire. The tradition of commemorating political rulers through toponyms stayed constant in the Eastern Slavic regions, and was continued by the Russian monarchy as well as the USSR. Such naming practices were initially used as a tool for the structural organisation of Kievan Rus', and later to erase foreign names from these regions of Tsarist Russia. In Communist times, this tradition reaffirmed the new political reality through the use of surnames of political figures in toponyms. In the 20th century there was an increase in surnames featured in urbanonyms (the names of streets, squares, housing estates). This increase was meant to preserve the memory of remarkable individuals in society.

Key words: urbonyms with ruler's names, territorial expansion, surnames in the urbonyms and urbanonyms